

Katarzyna Kaczor-Scheitler¹

University of Lodz, Poland

Faculty of Philology

Polish Catholic Religious Culture in the Post-Tridentine Era

The topic of Catholic religious culture in post-Tridentine era² has already been discussed for a long time and there is abundant research literature in this field. At least two important scientific initiatives undertaken recently are worth mentioning. These are research projects led by Prof. Alina Nowicka-Jezowa, which in-

---

¹ Katarzyna Kaczor-Scheitler, PhD — assistant professor at the Department of Old Literature, Editing and Auxiliary Sciences at the University of Lodz. Authoress of books: *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie polskich karmelitanek XVII i XVIII wieku (Spanish Mysticism in the Literature of 17th and 18th-Century Polish Carmelites)* (2005); *Marianna Marchocka a św. Teresa z Avila (Marianna Marchocka and St. Theresa of Avila)* (2009); *Perswazja w wybranych medytacjach siedemnastowiecznych z klasztoru norbertanek na Zwierzyniec (Persuasion in Selected 17th-Century Meditations from the Norbertine Monastery in Zwierzyniec)* (2016). Co-editor of volumes of collected essays: *Piśmiennictwo zakonne w dobie staropolskiej (Religious Writing in Old Poland)* (2013) and *Piotr Skarga — w czterechsetlecie śmierci (Piotr Skarga — on the 400th Anniversary of His Death)* (2013). Authoress of works published in numerous conference proceedings and special volumes. Publishes her articles in Polish and foreign journals: “Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica”, “Analecta Praemonstratensia”, “Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny”, “Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze”, “Pamiętnik Literacki”, “Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka”, “Poznańskie Studia Teologiczne”, “Prace Polonistyczne”, “Przegląd Powszechny”, “Respectus Philologicus”, “Ruch Literacki”, “Studia Monastica”, “Świat i Słowo”, “Świat Tekstów. Rocznik Słupski”, “Tematy i Konteksty”. Main areas of interest: old religious literature, especially occasional, ascetic-mystical and meditative literature; e-mail: katarzyna.kaczor-scheitler@uni.lodz.pl. ORCID: 0000-0003-3955-138X.

² The post-Tridentine era in Poland is the period from the second half of the 16th century to the mid-17th century, or more precisely between 1577 (when the decrees of the Council of Trent were acknowledged by the synod of Piotrków) and 1645 (*Colloquium charitativum* in Toruń). Although the issues raised in this article go beyond the commonly agreed closing date, they have been included in the paper as they are closely linked to the Tridentine reforms.

involved scientists from the largest and most prestigious research centres in Poland as well as from foreign universities. The first project is titled *Humanism. Humanist ideas, currents and paradigms in Polish culture*. Worthy of particular attention among publications of this project is *Humanitas i christianitas w kulturze polskiej (Humanitas and christianitas in Polish culture)* edited by M. Hanusiewicz-Lavallee (the fourth volume in a series, Warszawa 2009), with chapters concerning the confrontation between the Reformation and humanism, the religious, educational and aesthetic “revolution” initiated by the Jesuit Order, and some particularities of Polish religious life (e.g. A. Czechowicz, *Katolicyzm sarmacki*). The other project — *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą. Hermeneutyka wartości (Culture of the First Commonwealth in Dialogue with Europe. Hermeneutics of Values)* resulted in the publication of several outstanding studies, two of which deserve special mention here: *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej. Powszechność i narodowość katolicyzmu polskiego (Forming Catholic Culture in the post-Tridentine Era. The Universality and National Character of Polish Catholicism)* edited by J. Dąbkowska-Kujko (Warszawa 2016) and *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku (Spiritual Paths of Polish Catholicism in the 17th Century)* edited by A. Nowicka-Jeżowa (Warszawa 2016).³ These two volumes are a particular testimony to very dynamic research into post-Tridentine era in the First Commonwealth. They include articles about religious identity of post-Tridentine Catholics (M. Hanusiewicz-Lavallee); the growing popularity of calvaries and resulting theatricalisation of religious practices (M. Prejs); the influence of the Society of Jesus on education, aesthetics (religious painting, emblems), theological thought and catechetical literature (P. Urbański, J. Niedźwiedz, R. Grześkowiak); the wave of conversions (K. Meller); the concept of the Church and the role of post-Tridentine censorship (E. Buszewicz, P. Buchwald-Pelcowa); the theory of preaching after Trent (W. Pawlak); the new model of sainthood (M. Lenart). Authors who contributed to *Drogi duchowe...* problematise and synthetise spiritual life of religious orders which were founded or underwent reform in the post-Tridentine era. All these publications have had a significant impact on the current understanding of post-Tridentine developments in Poland.

This article provides an overview of a variety of aspects of Catholic religious culture in Poland at the end of the 16th and in the 17th century. Rather than being

³ The latest publications include: A. Czechowicz, *Katolicyzm sarmacki* [in:] *Humanitas i christianitas w kulturze polskiej*, red. M. Hanusiewicz-Lavallee, t. 4, Warszawa 2009, pp. 191–222; Publications on the phenomenon of broadly understood post-Tridentine recatholisation collected in the volume: *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej*, red. J. Dąbkowska-Kujko, t. 6, Warszawa 2016; Chapters presenting the findings of studies on Polish Catholicism in the post-Tridentine era in volume: *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, t. 7, Warszawa 2016.

a critical or polemical analysis, this article is an attempt to summarise the most important themes in the discussion about post-Tridentine era in Poland and indicate a key bibliography in the field.

Catholic Church in Poland in the 17th century

At the turn of the 16th century, Catholicism in Poland underwent profound changes triggered by the introduction of the reforms of the Council of Trent whose main objective was to respond to the doctrinal challenges of the Protestant Reformation and restore unity within the Catholic Church. Tridentine reforms, which regarded primarily the institutions of the Church, affected the spiritual formation and activities of bishops and clergy, contributed to the development of religious orders and increased piety among the laity.⁴

The Council of Trent established new ecclesiastical structure, strengthened by means of reaffirming the hierarchical nature of the Church. The power was centralized in the hands of the pope, the role of papal nuncios and Roman congregations increased. The Council clarified Roman Catholic doctrine, including the teaching on sacraments, and reaffirmed, against Protestant insistence, that Scripture (in 1546 the Vulgate was declared the official Latin translation of the Bible) and Tradition were two equal sources of authority for Christian faith. Implementing the Council's decrees, pope Pius V ordered the publication of liturgical books. In 1566 appeared the Tridentine Catechism (*Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos, Pii V Pontifici Maximi iussu editus*)⁵, based on the principles of the Council. In Poland, the first post-Tridentine catechism (*Confessio fidei catholicae christiana*, Cracow 1553) written by Stanisław Hozjusz⁶, presented the principles of Christianity in *Credo*, the *Lord's Prayer* (according to Saint Cyprian), the commandments of the love of God and neighbours, and the

⁴ See: D. Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*, Kraków 1996 (chapter 2: *Reforma katolicka w Europie Zachodniej*, pp. 206–213; chapter 4: *Chrześcijaństwo epoki baroku*, pp. 219–227); W. Müller, *Trudne stulecie (1648–1750)* [in:] *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, pp. 255–293; J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbek, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986 (chapter 4: *Okres wielkich reform [wiek XVI – pierwsza połowa XVII]*, pp. 79–100); K. Górski, *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Warszawa 1980, pp. 31–41; P. Pierrard, *Historia kościoła katolickiego*, przedmowa M.D. Chenu, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1984 (part VII: *Kościół w defensywie*, chapter 1: *Reforma katolicka*, pp. 201–220).

⁵ M. Rusiecki, *Katechizm rzymski* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, column 1053.

⁶ See: T. Batóg, *Tomasz Treter — piewca cnót kardynała Hozjusza*, “Meander” 53 (1998) 3, pp. 287–301.

Ten Commandments.⁷ In 1568 the revised Breviary appeared, and in 1570 the revised version of the Roman Missal. Pius V's successor, Gregory XIII implemented the Council's decree and introduced calendrical reform in 1582 as well as changes in the Roman Martyrology.⁸

The revival and strengthening of the position of Catholicism in Poland at the beginning of the 17th century resulted not only from the political activity of bishops, but above all from their work in dioceses and synods. The three archbishops of Gniezno were particularly diligent: cardinal Bernard Maciejowski (1548–1608), former bishop of Łuck and Cracow; Wawrzyniec Gembicki (1559–1624), former bishop of Chełmno and Włocławek; and Jan Wężyk (1575–1638), former bishop of Przemyśl and Poznań, who ordered the publication of the synodal statutes (*Synodus provincialis Gnesnensis A.D. 1628*) and was perceived as a model and fatherly figure for the clergy.⁹ On June 1, 1601, Bernard Maciejowski published a pastoral epistle (*Epistola pastoralis ad parochos*), known popularly as *Pastoralna*, which after papal revisions and corrections and then edited by Łukasz Doktorek of Rzeszów became the basic pastoral textbook for Polish clergy in the First Commonwealth. *Pastoralna* was acknowledged by the provincial synod in 1607.¹⁰

The regeneration of the Catholic Church was also facilitated by the Jesuits, who were involved in the internal reform of the Church, in the fight against the Protestant Reformation and in teaching and missionary activities.¹¹ They were in-

⁷ M. Rusiecki, *Katechizm* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, column 1041.

⁸ D. Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa...*, p. 226.

⁹ B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 5: *Czasy nowożytne. Rozłam w chrześcijańskie zachodnim*, Lublin 2004, pp. 219–221.

¹⁰ T. Glemma, *Przyjęcie reformy trydenckiej w Kościele polskim* [in:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 1, cz. 2, Poznań–Warszawa 1974, p. 197. See also: S. Hołodok, *Źródła do dziejów liturgii sakramentów w diecezji wileńskiej (XVI–XVIII w.)*, "Studia Teologiczne" 1 (1983), pp. 203–204; K. Zielińska, *Program integracji społecznej w świetle uchwał Kościoła potrydenckiego*, "Odrodzenie i Reformacja w Polsce", 28 (1983), pp. 100, 108; S. Nasiorowski, „List pasterski” kard. Bernarda Maciejowskiego, Lublin 1992, pp. 62–71; A. Kakareko, *La riforma della vita del clero nella diocesi di Vilna dopo il Concilio di Trento (1564–1796)*, Roma 1996, p. 94.

¹¹ See: J. Brodrick, *Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego*, t. 1: *Początki Towarzystwa Jezusowego*, tłum. W. Baranowski, M. Bednarz, Kraków 1969; B. Natoński, *Początki Towarzystwa Jezusowego w Polsce* [in:] J. Brodrick, *Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego*, pp. 414–477; S. Litak, *Jezuici na tle innych zakonów męskich w Polsce w XVI–XVIII wieku* [in:] *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia postania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, Kraków, 15–17 lutego 1991 r., red. L. Grzebień, S. Obirek, Kraków 1993, pp. 185–198; L. Piechnik SJ, *Działalność jezuitów polskich na polu szkolnictwa (1565–1773)* [in:] *Jezuici a kultura polska...*, pp. 243–259; L. Piechnik SJ, *Akademia Universitas Societatis Jesu najstarsza uczelnia wileńska* [in:] *Z dziejów Almae Matris Vilmensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu*

vited to Poland by cardinal Stanisław Hozjusz, the Bishop of Warmia, and settled in Braniewo in 1564. They introduced the Ignatian practice of meditation (created in western Europe in the 16th century by Saint Ignatius of Loyola¹²), actively spread the cult of the Holy Cross, promoted the devotion to the Sacred Heart of Jesus and propagated Marian devotion. Polish Jesuits published prayer books for the laity, catechisms, Marian hymns, hymns to the Sacred Heart of Jesus and about the Passion of Christ, they also created Marian sodalities.¹³

Religious and political matters in 17th-century Poland intertwined very often. The defence of Jasna Góra Monastery (1655) during the ‘Swedish Deluge’ played a huge role in the propagation of Catholicism. The oath of king John Casimir in Lviv Cathedral (April 1, 1656), which included, among other things, a commitment to promote the cult of the Blessed Virgin Mary (being proclaimed the Queen of Poland) and a promise to establish a Marian feast to commemorate the victory over Swedish invaders, was also important.¹⁴ Of similar significance was the victory of John III Sobieski over the Turks at Vienna (1683) and sending the captured Turkish standard to the Pope.¹⁵ Catholicism, strengthened in various ways, could therefore have a dominant influence not only on the actions of individuals, but also on the real decisions of the whole national community.

Wileńskiego, red. L. Piechnik SJ, K. Puchowski, Kraków 1996, pp. 221–234; S. Obirek, *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1664–1668. Działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna*, Kraków 1996; L. Grzebień, *Jezuici* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, column 1255; S. Obirek, *Etos humanistyczny polskich jezuitów* [in:] *Etos humanistyczny*, red. P. Urbański, Warszawa 2010, pp. 147–166.

¹² This method of prayer consists of several steps: preparation, meditation proper engaging the intellect, will and feelings, conclusion, resolution, and final prayer. See: K. Górski, *Uwagi o rozmyślaniach staropolskich* [in:] *Przełom wieków XVI i XVII w literaturze i kulturze polskiej*, red. B. Otwinowska, J. Pelc, Warszawa 1984, pp. 224; K. Górski, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986, pp. 156–171; M. Borkowska OSB, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1996, p. 253.

¹³ J. Tazbir, *Święci, grzesznicy i kacerze. Z dziejów polskiej kontrreformacji*, Warszawa 1959, pp. 149–150; idem, *Szlachta i teologowie. Studia z dziejów polskiej kontrreformacji*, Warszawa 1987, p. 222 (chapter 11: *Religijność doby kontrreformacji*).

¹⁴ The King of Poland, John Casimir, proclaimed the Blessed Virgin Mary the Queen of the Polish Crown, but this title and a feast of Our Lady the Queen of Poland were only sanctioned by Pope Benedict XV in 1920 at the request of the Polish bishops. See: T. Panfil, *Jan II Kazimierz* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, column 871; J. Misiurek, *Śluby Jana Kazimierza* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, columns 257–258.

¹⁵ See: B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 6: *Czasy nowożytne. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia*, Lublin 2005, pp. 101–106; K. Górski, *Studia i materiały...*, p. 40; J. Woliński, *Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego*, Warszawa 1960.

Post-Tridentine spirituality

The peak of the revival and deepening of religious life in the period after Trent was achieved thanks to the emergence of ascetic and mystical theology, which was connected with the renewal of theology in general. The three key features of post-Tridentine spirituality¹⁶ were: the introduction of methodical meditation (introduced in Poland by the Jesuits); the emergence of distinct national schools of spirituality (Spanish, Italian, French)¹⁷, which also had some influence over the spirituality in other countries; and the participation of women in the regeneration of mysticism.

The mental development of nuns and the appreciation of the role of their intellectual contribution to religious life was particularly characteristic of the spirit of the post-Tridentine reform. The spirituality of female monasteries was influenced by the Jesuits, who, at the behest of the bishops, introduced the practice of methodical meditation there. Serving as father confessors, the Jesuits provided advice and instruction and made a significant contribution to the regeneration of spiritual life in convents, where they were also present as spiritual guides of retreatants and preachers.¹⁸ Their typical forms of spiritual instruction were individual retreats as well as educational and propagandist drama created for the purposes of the colleges of the Society of Jesus.¹⁹ In the 17th century, more and more

¹⁶ For more information about post-Tridentine spirituality, see: K. Górski, *Studia i materiały...*, pp. 31–41, 240–257; W. Müller, *Trudne stulecie...*, pp. 255–293; J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbek, *Zarys dziejów...*, pp. 79–100; J. Kłoczowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, vol. 1, Paryż 1987; vol. 2, Paryż 1991; J. Misiurek, *Zarys historii duchowości chrześcijańskiej*, Lublin 1992; J. Aumann, *Zarys historii duchowości*, tłum. J. Machniak, Kielce 1993; *Duchowość zakonna*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1994; D. Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa...*, pp. 219–227; M. Hanusiewicz-Lavallee, *Dawne i nowe. Tożsamość wyznaniowa katolików świeckich w potrydenckiej Rzeczypospolitej* [in:] *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej*, red. J. Dąbkowska-Kujko, t. 6, Warszawa 2016, pp. 104–144; A. Nowicka-Jeżowa, *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego na mapie potrydenckiej Europy — spojrzenie wstępne* [in:] *Drogi duchowe...*, pp. 7–18.

¹⁷ For details about particular national schools, see: K. Górski, *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce. Część pierwsza 966–1795*, Lublin 1962; idem, *Duchowość chrześcijańska*, Wrocław 1978, pp. 115–130; idem, *Zarys dziejów...*; J. Aumann, *Zarys historii...*, pp. 233–266; J. Misiurek, *Zarys historii duchowości...*

¹⁸ M. Borkowska OSB, *Jezuici i ich duchowość w oczach polskich mniszek XVI–XVIII wieku*, “*Życie Duchowe*” 4 (1995) 2, p. 100. For Jesuits as spiritual guides, see also: K. Górski, *Kierownictwo duchowe w klasztorach żeńskich w Polsce XVI–XVIII wieku. Teksty i komentarze*, “*Textus et Studia*”, 11 (1980), pp. 7–12.

¹⁹ Jesuit theatre (staging plays e.g. on church feast-days) had a significant influence on shaping religious thinking in Poland. See: J. Poplatek, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957; J. Okoń, *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość)*, Warszawa 2006, pp. 99–120.

priests would practice going on an annual retreat. Sometimes, spiritual exercises were also practiced by devout laymen, especially students in Jesuit colleges.²⁰

The revival of Catholic spirituality in Poland from the end of the Council of Trent until the mid-17th century was inspired mainly by the Spanish school of spirituality.²¹ The most active representatives of this school were Saint Ignatius of Loyola, the founder of the Society of Jesus, Saint John of the Cross, who reformed the Discalced Carmelite friars, Saint Theresa of Ávila, the reformer of the Discalced Carmelite nuns, a Dominican friar Louis of Granada, and Saint Peter of Alcántara, one of the founders of the Franciscan Friars of the Strict Observance.²² Spanish school was important in the formation of spirituality of Polish Benedictine nuns in Chełmno, as well as Polish Discalced Carmelite friars and nuns.

Italy's role in the rebirth of Polish Catholicism in the 17th century was reflected in the introduction of the Camaldolensians in Poland in 1605.²³ The influence of the French school of internal life was associated with the arrival in Poland of Marie Louise Gonzaga, the wife of two successive Polish kings: Ladislaus IV and John Casimir.²⁴

One of the manifestations of the changes taking place in the post-Tridentine period was the extraordinary expansion of male and female religious orders. According to Jerzy Kłoczowski, the development of Polish religious orders after Trent can be divided into three distinct stages: the first ended in mid-17th century, the second took place in the second half of the 17th century, and the third in the 18th century.²⁵ Karol Górski also wrote about different generations in religious orders. He noted that around 1610 the first generation, who had started introducing Tridentine reforms, was "leaving the stage", while the new one entered sometime between 1615 and 1620.²⁶ Significant expansion of religious orders in Poland, both male and female, took place in the 1620s and 1630s.²⁷

²⁰ See: M. Bednarz, *Jezuici a religijność polska (1564–1964)*, "Nasza Przeszłość" 20 (1964), pp. 178–180.

²¹ See: K. Górski, *Duchowość chrześcijańska...*, pp. 115–130; J. Aumann, *Zarys historii...*, pp. 233–266.

²² K. Górski, *Duchowość chrześcijańska...*, p. 115.

²³ It was then that the hermitage in Bielany near Krakow, which was dependent on the Monte Corona congregation, was established (Mons Argentinus). See: M. Daniluk, *Kameduli. II. W Polsce* [in:] *Encyklopedia katolicka*, vol. 8, column 442.

²⁴ K. Górski, *Studia i materiały...*, p. 32.

²⁵ See: J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbek, *Zarys dziejów...*, p. 119; J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce w XVI–XVIII wieku* [in:] *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI–XVIII*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, pp. 483–730.

²⁶ K. Górski, *Zarys dziejów...*, p. 130.

²⁷ See: J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce...*; E. Janicka-Olczakowa, *Zakony żeńskie w Polsce* [in:] *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI–XVIII*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, pp. 731–778; A. Borkowska, *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*, Lublin 2010. For more

In the second half of the 16th and the first half of the 17th century, new male congregations were established in Poland. Apart from Camaldolensians, who first came to Poland from Italy in 1605, other religious orders which emerged in Poland in the wake of the Council of Trent were either the new types of congregations within old orders or entirely new orders created as a response to the needs of post-Tridentine era. The first group was represented by the Discalced Carmelite friars (1605) and the Franciscan Friars of the Strict Observance (1622). The other consisted of the Jesuits (1564), the Brothers of Mercy invited to Poland by king Sigismund III Vasa (1609) and the Piarists (1642). In the second half of the 17th century the following orders were established in Poland: the Missionaries (1651), the Theatines (1664), the Oratorians (1668), the locally founded Marianists (1673), the Communists (1683) and the Trinitarians (1685). In the years 1560–1570 there were about twenty female cloistered monasteries in Poland, functioning according to medieval rules: the Benedictines (first appeared in Poland in the 11th century; the oldest monastery was opened in 1216 in Staniątki), the Bernardines (1459), the Bridgettines (1396), the Cistercians, the Dominicans, the Hospitallers of the Holy Spirit (in Poland since 1220), the Poor Clares (in Poland since 1245) and the Norbertines (in Poland since 1162).²⁸

By the end of the 16th century, only three female orders had their monasteries in Cracow: the Norbertines, the Poor Clares and the Hospitallers of the Holy Spirit.²⁹ The increase in the number of new orders did not occur until the next century. At the end of the 16th century and in the first decades of the 17th century the following female congregations were formed: the Augustians (1583), locally founded Sisters of St Catherine (1583), the Discalced Carmelites (1612), the Calced Carmelites (1614) and the Sisters of the Presentation of Mary (1627). In the middle of the 17th century the first Sisters of Charity (1652) and the Visitationaries (1654) came to Poland from France.³⁰ Between the second half of the 17th century and the year 1772 the number of religious orders and their houses in

---

information, see: *Monastycyzm XV–XVIII wieku. Tradycja średniowieczna wobec wyzwań nowożytnego humanizmu*, red. M.T. Gronowski OSB, P. Urbański, t. 4, Warszawa 2016.

²⁸ Other sources claim that the Norbertines came to Poland around 1146, and the Norbertine monastery in Zwierzyniec near Cracow was established between 1149 and 1164. See: M. Konieczny, *Norbertanki* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 13, Lublin 2009, column 1391; K. Kaczor-Scheitler, *Perswazja w wybranych medytacjach siedemnastowiecznych z klasztoru norbertanek na Zwierzyncu*, Łódź 2016, p. 76.

²⁹ E.E. Wróbel CSFN, *Życie religijne i zakonne w Polsce na przełomie XVI i XVII wieku* [in:] *Cztery wieki Karmelitów Bosych w Polsce 1605–2005. Materiały z ogólnopolskiego sympozjum historyczno-teologicznego, Aula Collegium Novum, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 21–22 listopada 2005*, red. A. Ruszała OCD, Kraków 2005, p. 15.

³⁰ E. Janicka-Olczakowa, *Zakony żeńskie w Polsce...*, p. 740, 770. Discrepancies in the number of female and male monasteries in Cracow and other large religious centres (Lublin, Lviv, Poznan, Warsaw, Vilnius) in the 17th and 18th centuries were discussed by: J. Tazbir, *Historia Kościoła*

Poland increased significantly.³¹ It is estimated that at the turn of the 17th century there were about 600 monasteries in Poland and by 1763 the number increased to 973.³² Jerzy Kłoczowski wrote about the development of female convents that

Unlike the male orders, female religious orders reached the peak of their expansion as early as in the middle of the 17th century; it is most probable that never again in pre-partition Poland would so many nuns live in cloistered monasteries as at that time.³³

Cracow played an important role in shaping religious life during the post-Tridentine era. In his preface to Leonardus Lessius' work, Ludwik Kremer wrote that

houses of God, monasteries, hospitals are plentiful, in which the sacrifice of the Mass is made and where there is abundance of the clergy dedicated to the service of God. There are great religious houses there of blooming piety, and fraternities of laymen, who in their great number do humble penance in their own congregations [...] In their service to God, they pray for the king and the state.³⁴

The period of post-Tridentine revival resulted in both the reform of the old orders and the growth of new ones. What distinguished the spirituality of that period was the changes in prayer and formation, thus in the spiritual life of religious congregations. The unique character of Polish piety was connected with a strong influence exerted by the reformed female branch of the Benedictine Order³⁵ and some newly established male orders, especially the Jesuits (1564)

---

katolickiego w Polsce (1460–1795), Warszawa 1966, p. 131; B. Kumor, *Historia Kościoła*, vol. 6, p. 116; J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbek, *Zarys dziejów...*, p. 123.

³¹ B. Kumor, *Historia Kościoła*, vol. 6, p. 115.

³² J. Tazbir, *Święci, grzesznicy...*, p. 63.

³³ J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbek, *Zarys dziejów...*, p. 120.

³⁴ L. Lessius, *Narada, której wiary trzymać się mamy* [...]. *Przełożona z łacińskiego języka na polski przez Ludwika Kremera rajce krakowskiego*, Cracoviae 1616 quoted in: J. Bieniarzówna, *Z badań nad religijnością mieszczaństwa krakowskiego w XVII w.*, "Nasza Przeszłość" 62 (1984), p. 151. See: J.S. Bandtkie, *Historia drukarni w Królestwie Polskiem i Wielkiem Księstwie Litewskiem jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły*, t. 1, Kraków 1826, p. 444. Available at: https://books.google.pl/books?id=FzYOAQAIAAJ&pg=PA444&lpg=PA444&dq=Lessius+Leonardus,+Narada+której+wiary+trzymać+się+mamy.&source=bl&ots=3omNY3q-bv&sig=ACfU3U3qBfYWpZy0jWQ11CfkFLk_kMnZag&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwifh-Gm7s7oAhWLP4sKHURzBjkQ6AEwBnoEAsQMQ#v=onepage&q=Lessius%20Leonardus%2C%20Narada%20której%20wiary%20trzymać%20się%20mamy.&f=false [accessed 17.04.2020].

³⁵ See: A. Borkowska, *Benedyktynki. III. W Polsce* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1985, columns 256–258.

and the Discalced Carmelites (1605).³⁶ The revival of the Benedictine Order in Poland was achieved thanks to the efforts of abbess Magdalena Mortęska (c. 1554–1631), who in 1579 began reforming the Benedictine female congregation in Chełmno in accordance with the spirit of the Council of Trent. One of her key decisions was preparing a new translation of the Rule of Saint Benedict with annotations and explanations referred to as “declarations”. The greatest achievement of Mortęska was to adapt the Rule to the principles of religious life in the spirit of the reforms of the Council of Trent, postulating, among other things, the introduction of a stricter discipline of cloister, the restoration of the community of goods and the education of nuns.³⁷ Thanks to the efforts of Mortęska, monastic life of the Benedictines was renewed not only in Chełmno, but also in Toruń, Żarnowiec, Sandomierz and Poznań, and others. The abbess also contributed to the establishment of the Jesuit College in Toruń in 1593 and a seminary in Poznań in 1616, whose purpose was educating monastic chaplains.³⁸ The close relations of the Jesuit Order “with the reformed Benedictines”, as Karol Górski pointed out, “were of great importance to the history of spiritual life in Poland”.³⁹

The second generation of nuns included the Discalced Carmelites brought to Poland from the Netherlands in 1612⁴⁰ by Beata Konstancja of St. Joseph Bużeńska née Myszkowska (1565–1627). During the 17th century the number of Discalced Carmelite monasteries increased significantly. Apart from St. Martin’s monastery in Cracow, seven additional ones were established: two in Lublin, and four others in Vilnius, Lviv, Warsaw and Poznań.⁴¹ The eighth and last monastery, built before the dissolution (1782), was the monastery at Copernicus Street in Cracow (1725)⁴², the only one that has survived to this day.

³⁶ The Discalced Carmelites came to Poland from Italy. Their first convent in Poland was the Convent of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary in Krakow at Copernicus Street (now St. Lazarus Hospital). See: B.J. Wanat OCD, *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*, Kraków 1979, p. 103; K. Górski, *Zarys dziejów...*, pp. 89–171.

³⁷ See: K. Górski, *Matka Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej w Polsce*, “Nasza Przeszłość” 34 (1971), pp. 131–176.

³⁸ The Poznań seminary was moved to Toruń in 1618.

³⁹ K. Górski, *Matka Mortęska*, Kraków 1971, p. 50.

⁴⁰ For more information, see: K. Górski, *Od religijności do mistyki...*, pp. 99–120; K. Górski, *Studia i materiały...*; E. Janicka-Olczakowa, *Zakony żeńskie w Polsce...*, p. 755; B.J. Wanat OCD, *Zakon karmelitów...*; M. Borkowska OSB, *Życie codzienne...*; C. Gil OCD, *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*, Kraków 1997.

⁴¹ See: B.J. Wanat OCD, *Zakon karmelitów...*, pp. 627–684.

⁴² See: *Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi. Ich początek, rozwój i tularstwo w czasie rozruchów wojennych w XVII wieku. Rzecz osnuta na kronikach klasztornych*, red. R. Kalinowski OCD, t. 4: Kraków. II Klasztor S. M. Teresy i S. Jana od Krzyża, Kraków 1904, pp. 239–290; B.J. Wanat OCD, *Zakon karmelitów...*, pp. 669–684.

Among the first four Carmelite nuns who came to Poland at the beginning of the 17th century, there was sister Christine of Saint Michael, a nun from Brabant, from the monastery in Leuven, rich in living traditions connected with Saint Theresa of Ávila.⁴³ The first generation⁴⁴ of Polish Carmelite nuns included: Anna of Jesus — Jadwiga Stobieńska (1593–1649), the first Polish Carmelite nun, the prioress of Cracow and Lublin monasteries; Theresa of Jesus — Marianna Marchocka (1603–1652), the prioress of Lviv and Warsaw monasteries; and Barbara of the Blessed Sacrament — Teofila Zadzikowa née Kretkowska (1609–1670).⁴⁵

In 1594, after a diocesan visitation, bishop Jerzy Radziwiłł reformed the Poor Clares in Cracow and Stary Sącz, taking their houses under his jurisdiction.⁴⁶ At the beginning of the 17th century the Bernardine order was reformed, while in the first half of the 17th century reform was implemented in the order of Norbertine sisters. At the same time, Polish Bridgettines also experienced the period of change and revival.

In the second half of the 17th century, at the request of Queen Marie Louise Gonzaga, the French Lazarites, known also as the Missionaries (1651), were brought to Poland. They were followed by the Sisters of Charity (1652). The founder of both orders in France was Saint Vincent à Paulo. Then, in 1654, the Visitandines belonging to the French order founded by Saint Francis de Sales arrived in Poland.

The Lazarites gained popularity thanks to their missions to the poor, the devotion of Lenten Lamentation, and charity work. Karol Górski pointed out that their arrival, “along with other French orders, was as if the second wave of the post-Tridentine reform, which, by means of the missions, reached the masses and, by charitable work, revived the Christian spirit”.⁴⁷

Monastic artistic creativity played an important role in shaping Polish spirituality and religiousness in the post-Tridentine era.⁴⁸ In the Carmelite environment,

⁴³ See: *Żywoty pierwszych karmelitanek polskich*, red. K. Górski, “Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 6 (1963), pp. 361–395; K. Górski, *Zarys dziejów...*, pp. 134–156.

⁴⁴ See: *Księgi, w których są krótko opisane żywoty i cnoty zmarłych zakonniczek Bosych Zakonu Najświętszej Panny Maryjej z Góry Karmelu w klasztorze krakowskim św. Marcina od Roku Pańskiego 1627*, ms Biblioteka Karmelitanek Bosych, no. 253; *Księga profesji SS. Karm. Konwentu św. Marcina w Krakowie*, ms Biblioteka Karmelitanek Bosych, no. 258.

⁴⁵ H. Popławska, *Żywoty i autobiografie w rękopiśmiennych zbiorach Biblioteki Karmelitanek Bosych na Wesołej w Krakowie* [in:] *Staropolska kultura rękopisu*, red. H. Dziechcińska, Warszawa 1990, p. 191; eadem, *Autobiografia mistyczna* [in:] *Religijność literatury polskiego baroku*, red. C. Hernas, M. Hanusiewicz, Lublin 1995, “Religijne Tradycje Literatury Polskiej”, t. 5, p. 101.

⁴⁶ K. Górski, *Zarys dziejów...*, p. 190. Górski writes that efforts to reform the Order of Poor Clares in Kraków did not bring positive results, but they did in the monastery in Stary Sącz.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 212.

⁴⁸ For more information about the literary output of Polish nuns in post-Tridentine era, see: J. Partyka, „*Żona wyćwiczona*”. *Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*, Warszawa 2004,

various treatises, autobiographies, spiritual diaries, prayers and meditations, sermons and poems were created. Among the most outstanding spiritual autobiographers were Polish nuns, notably the previously mentioned Carmelites: Marianna Marchocka (Theresa of Jesus)⁴⁹, Jadwiga Stobieńska (Anna of Jesus), Teofila Zadzikowa née Kretkowska (Barbara of the Blessed Sacrament).⁵⁰ The works of Magdalena Mortęska (1554–1631), the reformer of the Benedictine female congregation in Chełmno; and of the Jesuits: Kasper Drużbicki (1590–1662) and Mikołaj Łęczycki (1574–1653), as well as the Dominicans: Fabian Birkowski (1566–1636) and Mikołaja of Mościska (1559–1632) are also worth mentioning. Poetic works from the 17th and 18th centuries, mostly anonymous, can be found in the manuscript codes of the Carmelites⁵¹, Poor Clares, Benedictines and Visi-

pp. 173–200; K. Kaczor-Scheitler, *Działalność pisarska polskich zakonów żeńskich w dobie baroku*, "Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica" 13 (2010), pp. 77–89; A. Nowicka-Jeżowa, *Barok polski. Między Europą i sarmacją*, cz. 1: *Profile i zarysy całości*, Warszawa 2009–2011, p. 163, 191–193; Articles in a collection titled *Piśmiennictwo zakonne w dobie staropolskiej*, red. M. Kuran, K. Kaczor-Scheitler, M. Kuran, przy współpracy D. Szymczaka, Łódź 2013, "Analecta Literackie i Językowe", t. 3; A. Nowicka-Struska, *Duchowość i piśmiennictwo karmelitańskie w Polsce XVII i XVIII wieku* [in:] *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, pp. 344–393.

⁴⁹ See: C. Gil OCD, *Ku Chrystusowej pełni. Matka Teresa Marchocka, karmelitanka bosa (1603–1652)*, Kraków 1993; J.K. Goliński, *Mistyka i łaska. Życie wewnętrzne Marianny Marchockiej w świetle „Żywota”* [in:] *Pisarki polskie epok dawnych*, red. K. Stasiewicz, Olsztyn 1998, pp. 57–67; A. Jocz, *Anna Maria Marchocka — polska reprezentantka karmelitańskiej szkoły duchowości* [in:] *Duchowość i religijność kobiet dawniej i dziś*, red. E. Pakszys, L. Sikorska, Poznań 2000, pp. 113–125; W. Grupiński, *Wewnątrz. Rzecz o „Autobiografii mistycznej” Marianny Marchockiej*, Warszawa 2005; J.W. Gogola OCD, *Teresa od Jezusa Marchocka, karmelitanka bosa 1603–1652. Życie i doświadczenie mistyczne* [in:] *Mistycy i mistyka Karmelu*, Kraków 2007; K. Kaczor-Scheitler, *Marianna Marchocka a św. Teresa z Avila*, Poznań 2009.

⁵⁰ K. Kaczor-Scheitler, *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie polskich karmelitanek XVII i XVIII wieku*, Łódź 2005, pp. 59–91, 130–154.

⁵¹ For more information about poetic creativity of Discalced Carmelite nuns, see: M. Bokszczanin, *Kantyczka Chybińskiego. Z tradycji biblijnych i literackich kolędy barokowej* [in:] *Literatura, komparatystyka, folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu*, red. M. Bokszczanin et al., Warszawa 1968, pp. 712–791; A. Czyż, *Poezja rękopisów karmelitańskich (Z dziejów polskiej literatury mistycznej)*, "Przegląd Powszechny" 11 (1984), pp. 216–227; H. Popławska, *„Zabawa wesolo-nabożna przyszłych obywateli nieba”. Nad siedemnastowiecznymi sylwami karmelitanek bosych* [in:] *Literatura polskiego baroku w kręgu idei*, red. A. Nowicka-Jeżowa, M. Hanusiewicz, A. Karpiński, Lublin 1995, pp. 133–159; A. Glińska, *Przyczynek do dziejów poezji karmelitańskiej. Charakterystyka i wybrane wiersze z rękopisu o sygn. 3643 I ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, "Barok. Historia–Literatura–Sztuka" t. 5, 2 (1998) 10, pp. 185–194; M. Hanusiewicz, *„Święta zuchwałość” bezimiennej karmelitanki* [in:] *Muzy i Hestia. Studia dedykowane Profesor Ludwice Ślękowej*, red. M. Cieński, J. Sokolski, Wrocław 1999, pp. 97–112; A. Karpiński, *Lubomirski, Karmel i Rybki* [in:] *Muzy i Hestia...*, pp. 83–96; S. Nieznanowski, *Siedemnastowieczne kolędy karmelitańskie. Rekonesans* [in:] *Od średniowiecza ku współczesności. Prace ofiarowane Jerzemu Starnawskiemu w pięćdziesięciolecie doktoratu*, red. J. Okoń, Łódź 2000, pp. 301–305; K. Kaczor-Scheitler, *Mistycyzm hiszpański...*, pp. 155–300; A. Borowski, *Motywy karmelitańskie*

tandines. The monasteries of the male and female branches in the post-Tridentine period were therefore not only places of prayer and contemplation, but they also provided an environment for the development of literary life.

Catholic religious literature after Trent

The formation of a new Catholic identity in Poland in the post-Tridentine era was closely related to the growing popularity of ascetic and mystical literature and Spanish influences. Spanish religiosity, defying the Protestant Reformation, sought to deepen the spirituality not only of intellectuals and clergy, but also of the common people. At the heart of that spirituality were the basic ideas of intensifying interior life, practicing methodical mental prayer, striving for the peaks of mystical life.⁵²

The direct influence of Spanish authors of the “golden age of mysticism”⁵³ on Polish culture began with a lively interest in the writings of Louis of Granada (1504–1588). His best-known piece of ascetical writing *Guía de Pecadores* was translated into Polish from the Italian rendition by Stanisław Warszewicki as *Przewodnik grzesznych ludzi* and was reprinted three times in the 16th century (1567, 1570, 1579). Passages from the first part of Louis’ *Libro de la oración y meditación* (1554), published by Warszewicki as *Zwierciadło człowieka chrześcijańskiego* was also reprinted several times throughout the century (1577, 1585, 1594, 1598). The book was used for personal meditation and its Polish title was a reference to didactic literature.

The most influential current in post-Tridentine spirituality was Ignatianism. *Exercitia spiritualia* by Ignatius of Loyola, published in Latin in the Vilnius printing house of Duke Radziwiłł ‘Sierotka’ in 1581, was frequently reprinted, translated and reworked.⁵⁴ Creating *Exercitia spiritualia*, Loyola was inspired by the

---

w literaturze polskiej [in:] *Cztery wieki karmelitów bosych w Polsce 1605–2005*, red. A. Ruszała OCD, Kraków 2005, pp. 231–244; H. Popławska, *Kultura literacka karmelitanek bosych w Polsce*, Gdańsk 2006; E. Buszewicz, *Poetycka obecność karmelitanek bosych w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej* [in:] *Czterysta lat karmelitanek bosych w Polsce 1612–2012. Wkład mniszek karmelitańskich w polską historię, kulturę i duchowość. Księga jubileuszowa*, red. E. Buszewicz, A. Smagacz, Kraków 2014, pp. 143–162.

⁵² Tommaso della Croce OCD, *Święta Teresa i prądy duchowe jej czasów*, tłum. A. Bodzenta OCD [in:] *Mater spiritualium. Studia nad doktryną św. Teresy od Jezusa*, red. O. Filek OCD, Kraków 1974, p. 13.

⁵³ See: S. Gryga, *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*, t. 1: *Wcześni pisarze XVI wieku*, Kraków 1987; S. Gryga, *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*, t. 2: *Nowe drogi. Okres zmagania i cierpienia duchowych (1525–1570)*, Kraków 1996.

⁵⁴ A. Poprawa-Kaczyńska, *Ignacjański „modus meditandi” w kulturze religijnej późnego baroku* [in:] *Religijność literatury polskiego baroku*, red. C. Hernas, M. Hanusiewicz, Lublin 1995, “Religijne Tradycje Literatury Polskiej”, t. 5, pp. 259–270.

writings of Ludolph of Saxony and his method of contemplating the life of Christ, and James de Voraginé, the author of *The Golden Legend*. The sources of the main features of Ignatian spirituality can be found in *devotio moderna*, one of the great currents of spirituality, developed in the 14th century in the Netherlands (Windesheim). Moreover, Loyola referred to *De imitatione Christi* by Thomas á Kempis, adopting from it the main idea of following the example of Jesus in serving God. He also drew on *Ejercitatorio de la vida espiritual* by García de Cisneros.

The Carmelite spirituality was somewhat different in character and was connected with the growing popularity of Spanish mysticism in Poland at the end of the 16th century. During this period, numerous translations of the writings of Saint Theresa of Ávila and Saint John of the Cross were published.⁵⁵ They helped the development of spirituality and affected the creative output of Polish Carmelite nuns in the 17th and 18th centuries, simultaneously advancing the cult of Spanish mystics.⁵⁶ The translations of their works were published in Cracow's printing houses and attracted interest not only in monastic but also in literary circles. It was Sebastian Nuceryn (1565–1635), a theologian, translator and preacher, who translated the works of Saint Theresa of Ávila into Polish.⁵⁷ Her letters, printed in Cracow in 1672, were translated into Polish by Ireneusz of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary (1624–1696).⁵⁸ The writings of Saint John of the Cross were translated from Spanish to Latin by father Andrzej of Jesus OCD (Brzechwa, 1584–1640), who published them in Cologne in 1639 as *Opera mystica V. ac Mystici Doctoris F. Joannis a Cruce, ex hispanico idiomate in latinum translata per R.P.F. Andream e Jesu Polonum*.⁵⁹ Numerous manuscripts kept in the Carmelite Convent in Cracow at Wesoła Street come from the 17th and 18th centuries.⁶⁰ The Carmelite poetry and autobiographical writings of the nuns have been published by Barbara Krzyżaniak, Karol Górski and Antoni Czyż.

⁵⁵ S. Ciesielska-Borkowska, *Mistycyzm hiszpański na gruncie polskim*, Kraków 1939, "Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU", t. 66, nr 1, pp. 132–151, 153–160, 164–175, 222–230; B.J. Wanat OCD, *Bibliografia św. Teresy od Jezusa w Polsce* [in:] *Otrzymałam ducha mądrości. Księga pamiątkowa z okazji ogłoszenia św. Teresy od Jezusa Doktorem Kościoła Powszechnego*, red. O. Filek OCD, Kraków 1972, pp. 379–396.

⁵⁶ H. Gil OCD, *Kult św. Teresy od Jezusa w polskich ośrodkach karmelitańskich w. XVII do XIX* [in:] *Otrzymałam ducha mądrości...*, pp. 347–378.

⁵⁷ See: B.J. Wanat OCD, *Bibliografia...*, p. 380 and other Polish translations of St Theresa's writings, see K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 4, Kraków 1878, pp. 499–500; t. 31, Kraków 1936, pp. 104–109.

⁵⁸ See: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 31, p. 107. For more information about Ireneusz of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary, see: idem, *Bibliografia polska*, t. 18, Kraków 1901, p. 645; A. Nowicka-Struska, *Duchowość i piśmiennictwo...*, p. 360.

⁵⁹ See: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 13, Kraków 1894, p. 886.

⁶⁰ See: *Inwentarz Rękopisów Biblioteki SS. Karmelitanek Bosych w Krakowie na Wesołej*, red. Benignus od Chrystusa Króla OCD, Czerna 1960; B.J. Wanat OCD, *Katalog Archiwum Krakow-*

Spanish spirituality had an impact on Polish religious life not only through the writings of great mystics, but also through works such as the Spanish allegorical “ascetic” dialogue of Miguel de Comalada *Tratado llamado el Deseoso y por otro nombre Espejo de religiosos* (1515)⁶¹, translated by Kasper Wilkowski as *Desiderosus albo ścieżka do miłości Bożej i do doskonałości żywota chrześcijańskiego...* (1589, 1594, 1626, 1734, 1747).

Polish translations of texts in Italian, some of which had been originally written in Latin, French or Spanish, were also popular. *Trattato della verginita et dello stato verginale* (Rome 1584) by Basilio Gradi was translated by a Jesuits priest, Szymon Wysocki (1542–1622), as *Palma panińska albo rozprawa o stanie dziewiczym* (Kalisz 1607). The treatise was addressed to female monastic communities. It contains guidelines on how to live to achieve perfection.⁶² About thirty other religious books were also translated by Wysocki into Polish, including the following: the writings of Girolamo Piatti (*Dobra duchowne stanu zakonnego*, Kalisz 1606); Francisco de Ávila (*Ekscytarz duszny albo przestrogi chrześcijańskie do życia [...] z włoskiego [...]*, Cracow 1608); bishop Luís de Cerqueira (*Nowiny pewne z nowego świata*, Cracow 1608); Virgil Cepari (*Żywoć błogosławionego Alojzego albo Ludwika Gonzagi*, Cracow 1609); Raimondo da Capua (*Żywoć przedziwny świętej dziewicy Katarzyny Sieneńskiej*, Cracow 1609); Pedro de Ribadeneira (*Żywoć błogosławionego ojca Ignacego Loiole*, Cracow 1609); Fulvio Androzzi (*Rozmyślenia o drogiej Męce Pana naszego Jezusa Chrystusa*, Cracow 1611); Francisco Arias (*Traktat abo nauka o różanym wianku Naświętszej Panny Maryjej*, Cracow 1611); Joannes Major (*Wielkie zwierciadło przykładów*, Cracow 1612); Francesco Pasio (*Opisanie chwalebne go męczeństwa dziewięciu chrześcijan japońskich*, Cracow 1612); Louis of Granada (*O dwunastu przywilejach*, Cracow 1613); Diego Álvarez de Paz (*O żywocie zakonnym, jako ma być świętobliwie prowadzon abo o każdodziennym w cnotach świętych*

---

skiej Prowincji Karmelitów Bosych pw. Ducha Świętego w Czernej, t. 1: *Dokumenty i zespoły archiwalne*, Kraków 1998; t. 2: *Zbiory i spuścizny zakonników oraz kartografia*, Kraków 1999; W. Wisłocki, *Katalog Rękopisów Biblijoteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1–2, Kraków 1877–1881; K. Kaczor-Scheitler, *Rękopiśmienne zbiory krakowskiej Biblijoteki Karmelitanek Bosych* [in:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, “Nauka — Dydaktyka — Praktyka”, t. 100, pp. 160–166; E. Zmuda, *Rękopisy z archiwum karmelitanek bosych w Krakowie na Wesolej jako źródło badań językoznawczych*, “Małopolska. Regiony, Regionalizmy, Małe ojczyzny”, 18 (2016), pp. 33–43.

⁶¹ K. Meller, *Potrydenckie konwersje protestantów na katolicyzm. Świadectwa piśmiennicze* [in:] *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej*, pp. 310, 336–337. According to M. Hanusiewicz-Lavallee, it is an example of an allegorical novella. See: M. Hanusiewicz-Lavallee, *Dawne i nowe...*, p. 140.

⁶² See: K. Kaczor-Scheitler, *Realizacja funkcji perswazyjnej w „Palmie panińskiej” benedyktyna Basilia Gradięgo w przekładzie jezuita Szymona Wysockiego*, “Załącznik Kulturoznawczy” 5 (2018), pp. 125–142.

ćwiczeniu, Cracow 1613); and Nicolas Trigault (*Nowiny abo dzieje dwuletnie chineńskie*, Cracow 1616).⁶³

The Tridentine reform led to the regeneration of the Catholic Church and the strengthening of the position of Catholicism in Poland in the early 17th century. Jesuit spirituality and the type of devotion it promoted had a significant influence on the deepening of religious life, which was, in turn, further strengthened by Catholic cultural activity. New models of piety were propagated in literature: catechisms, sermons, treatises, ascetic and mystical writings, meditation and prayer books, hymns, hagiographical texts inspired by or translated from the writings of Ignatius of Loyola, Theresa of Ávila, John of the Cross, Peter of Alcántara, Diego Álvarez de Paz, Francisco Arias and others. The post-Tridentine era was the time when female orders in Poland flourished and monasteries became important centres of cultural life. Monastic manuscripts were a proof of the nuns' participation in literary culture of the time and their own literary creativity.

Summary

This article presents Catholic religious culture in Poland in post-Tridentine era. It takes into account one of the manifestations of change taking place at the time, namely a dynamic development of male and female religious orders. The article shows the connection between the intensification of religious life and the development of ascetic and mystical theology resulting from the general renewal of Catholic theology. The influence of the Jesuits on the spirituality of female orders as well as their role in introducing the practice of methodical mental prayer is highlighted. The impact of Spanish spirituality on Polish religious life after the Council of Trent is also emphasised, with special attention drawn to Saint Ignatius of Loyola and the Jesuits, Saint John of the Cross and the Discalced Carmelites, Saint Theresa of Ávila and her Discalced Carmelite nuns, Louis of Granada with the Dominicans, and Saint Peter of Alcántara, one of the founders of the Franciscan Friars of the Strict Observance. Polish Catholic religious literature of the post-Tridentine era is also reflected upon, including ascetic and mystical writings adopted from Italian and Spanish religious literature.

Keywords

Catholic religious culture in Poland, post-Tridentine spirituality, ascetic and mystical writing, Ignatius of Loyola, Spanish school of spirituality

---

⁶³ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 33, Kraków 1939, pp. 475–476. For more about S. Wysocki and his writings, see: K. Kaczor-Scheitler, *Epistolarna dedykacja Szymona Wysockiego dla Barbary z Dąbrowicy Firlejówny* [in:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, “Collegium Columbinum, Biblioteka Tradycji”, nr CLXIV, pp. 51–54.

Katolicka kultura religijna w potrydenckiej Rzeczypospolitej

Streszczenie

Artykuł dotyczy zagadnienia katolickiej kultury religijnej w potrydenckiej Rzeczypospolitej. Uwagę skoncentrowano na jednym z przejawów zmian zachodzących w okresie potrydenckim — dynamicznym rozwoju klasztorów gałęzi męskiej i żeńskiej. Pokazano, że szczytem odnowy i pogłębienia życia religijnego w okresie potrydenckim był rozwój teologii ascetyczno-mistycznej, pozostający w związku z odnową teologii. Omówiony został wpływ jezuitów, którzy wprowadzili do zakonów modlitwę zmetodyzowaną, na duchowość żeńskich klasztorów. Naświetlono, że odradzająca się od zakończenia Soboru Trydenckiego do połowy XVII wieku duchowość katolicka w Polsce znalazła się przede wszystkim pod wpływem szkoły hiszpańskiej, w której aktywnością odznaczyli się jezuita, ze św. Ignacym Loyolą na czele, karmelici bosi zreformowani przez św. Jana od Krzyża, karmelitanki bose zreformowane przez św. Teresę z Ávili, dominikanin Ludwik z Granady oraz św. Piotr z Alkantary, dający początek reformatom. Refleksją objęta została także katolicka literatura religijna doby potrydenckiej, między innymi dzieła ascetyczno-mistyczne, przyswojone głównie z włoskiego i hiszpańskiego piśmiennictwa.

Słowa kluczowe

katolicka kultura religijna w Polsce, duchowość potrydencka, piśmiennictwo ascetyczno-mistyczne, Ignacy Loyola, szkoła hiszpańska

References

- Aumann J., *Zarys historii duchowości*, tłum. J. Machniak, Kielce 1993.
- Bandtkie J.S., *Historia drukarń w Królestwie Polskiem i Wielkiem Księstwie Litewskiem jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły*, t. 1, Kraków 1826.
- Batóg T., *Tomasz Treter — piewca cnót kardynała Hozjusza*, „Meander” 53 (1998) 3, pp. 287–301.
- Bednarz M., *Jezuici a religijność polska (1564–1964)*, „Nasza Przeszłość” 20 (1964), pp. 178–180.
- Bieniarzówna J., *Z badań nad religijnością mieszczaństwa krakowskiego w XVII w.*, „Nasza Przeszłość” 62 (1984), pp. 151–161.
- Bokszczanin M., *Kantyczka Chybińskiego. Z tradycji biblijnych i literackich kołody barokowej* [in:] *Literatura, komparatystyka, folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu*, red. M. Bokszczanin et al., Warszawa 1968, pp. 712–791.
- Borkowska A., *Benedyktynki. III. W Polsce* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1985, columns 256–258.
- Borkowska A., *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*, Lublin 2010.

- Borkowska M. OSB, *Jezuici i ich duchowość w oczach polskich mniszek XVI–XVIII wieku*, „Życie Duchowe” 4 (1995) 2, pp. 99–112.
- Borkowska M. OSB, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1996.
- Borowski A., *Motywy karmelitańskie w literaturze polskiej* [in:] *Cztery wieki karmelitów bosych w Polsce 1605–2005*, red. A. Ruszała OCD, Kraków 2005, pp. 231–244.
- Brodrick J., *Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego*, t. 1: *Początki Towarzystwa Jezusowego*, tłum. W. Baranowski, M. Bednarz, Kraków 1969.
- Buszewicz E., *Poetycka obecność karmelitanek bosych w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej* [in:] *Czterysta lat karmelitanek bosych w Polsce 1612–2012. Wkład mniszek karmelitańskich w polską historię, kulturę i duchowość. Księga jubileuszowa*, red. E. Buszewicz, A. Smagacz, Kraków 2014, pp. 143–162.
- Ciesielska-Borkowska S., *Mistycyzm hiszpański na gruncie polskim*, Kraków 1939, “Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU”, t. 66, nr 1.
- Czechowicz A., *Katolicyzm sarmacki* [in:] *Humanitas i christianitas w kulturze polskiej*, red. M. Hanusiewicz-Lavallee, t. 4, Warszawa 2009, pp. 191–222.
- Czyż A., *Poezja rękopisów karmelitańskich (Z dziejów polskiej literatury mistycznej)*, “Przegląd Powszechny” 11 (1984), pp. 216–227.
- Daniluk M., *Kameduli. II. W Polsce* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, columns 442–443.
- Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, t. 7, Warszawa 2016.
- Duchowość zakonna*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1994.
- Estreicher K., *Bibliografia polska*, t. 4, Kraków 1878; t. 13, Kraków 1894; t. 18, Kraków 1901; t. 31, Kraków 1936; t. 33, Kraków 1939.
- Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej*, red. J. Dąbkowska-Kujko, t. 6, Warszawa 2016.
- Gil C. OCD, *Ku Chrystusowej pełni. Matka Teresa Marchocka, karmelitanka bosa (1603–1652)*, Kraków 1993.
- Gil C. OCD, *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*, Kraków 1997.
- Gil H. OCD, *Kult św. Teresy od Jezusa w polskich ośrodkach karmelitańskich w XVII do XIX* [in:] *Otrzymałam ducha mądrości. Księga pamiątkowa z okazji ogłoszenia św. Teresy od Jezusa Doktorem Kościoła Powszechnego*, red. O. Filek OCD, Kraków 1972, pp. 347–378.
- Glemma T., *Przyjęcie reformy trydenckiej w Kościele polskim* [in:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 1, cz. 2, Poznań–Warszawa 1974, pp. 173–207.
- Glińska A., *Przyczynek do dziejów poezji karmelitańskiej. Charakterystyka i wybrane wiersze z rękopisu o sygn. 3643 I ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, “Barok. Historia–Literatura–Sztuka”, t. 5, 10 (1998) 2, pp. 185–194.

- Gogola J.W. OCD, *Teresa od Jezusa Marchocka, karmelitanka bosa 1603–1652. Życie i doświadczenie mistyczne*, [in:] *Mistycy i mistyka Karmelu*, Kraków 2007.
- Goliński J.K., *Mistyka i łaska. Życie wewnętrzne Marianny Marchockiej w świetle „Żywota”* [in:] *Pisarki polskie epok dawnych*, red. K. Stasiewicz, Olsztyn 1998, pp. 57–67.
- Górski K., *Duchowość chrześcijańska*, Wrocław 1978.
- Górski K., *Kierownictwo duchowe w klasztorach żeńskich w Polsce XVI–XVIII wieku. Teksty i komentarze*, “Textus et Studia” 11 (1980).
- Górski K., *Matka Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej w Polsce*, “Nasza Przeszłość” 34 (1971), pp. 131–176.
- Górski K., *Matka Mortęska*, Kraków 1971.
- Górski K., *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce. Część pierwsza 966–1795*, Lublin 1962.
- Górski K., *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Warszawa 1980.
- Górski K., *Uwagi o rozmyślaniach staropolskich* [in:] *Przełom wieków XVI i XVII w literaturze i kulturze polskiej*, red. B. Otwinowska, J. Pelc, Warszawa 1984, p. 223–228.
- Górski K., *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986.
- Grupiński W., *Wewnqtrz. Rzecz o „Autobiografii mistycznej” Marianny Marchockiej*, Warszawa 2005.
- Gryga S., *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*, t. 1: *Wcześni pisarze XVI wieku*, Kraków 1987.
- Gryga S., *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*, t. 2: *Nowe drogi. Okres zmagania i cierpień duchowych (1525–1570)*, Kraków 1996.
- Grzebień L., *Jezuici* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, column 1255.
- Hanusiewicz M., „Święta zuchwałość” bezimiennej karmelitanki [in:] *Muzy i Hestia. Studia dedykowane Profesor Ludwice Ślękowej*, red. M. Cieński, J. Sokolski, Wrocław 1999, pp. 97–112.
- Hanusiewicz-Lavallee M., *Dawne i nowe. Tożsamość wyznaniowa katolików świeckich w potrydenckiej Rzeczypospolitej* [in:] *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej*, red. J. Dąbkowska-Kujko, t. 6, Warszawa 2016, pp. 104–144.
- Hołodok S., *Źródła do dziejów liturgii sakramentów w diecezji wileńskiej (XVI–XVIII w.)*, “Studia Teologiczne” 1 (1983), pp. 195–219.
- Inwentarz Rękopisów Biblioteki SS. Karmelitanek Bosych w Krakowie na Wesolej*, red. Benignus od Chrystusa Króla OCD, Czerna 1960.
- Janicka-Olczakowa E., *Zakony żeńskie w Polsce*, [in:] *Kościół w Polsce*, vol. 2: *Wiek XVI–XVIII*, ed. J. Kłoczowski, Kraków 1969, p. 731–778.
- Jocz A., *Anna Maria Marchocka — polska reprezentantka karmelitańskiej szkoły duchowości* [in:] *Duchowość i religijność kobiet dawniej i dziś*, red. E. Pakszys, L. Sikorska, Poznań 2000, pp. 113–125.
- Kaczor-Scheitler K., *Działalność pisarska polskich zakonów żeńskich w dobie baroku*, “Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 13 (2010), pp. 77–89.
- Kaczor-Scheitler K., *Epistolarna dedykacja Szymona Wysockiego dla Barbary z Dąbrowicy Firlejówny* [in:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8: *Literatura, hi-*

- storia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, „Collegium Columbinum, Biblioteka Tradycji”, nr CLXIV, pp. 51–54.
- Kaczor-Scheitler K., *Marianna Marchocka a św. Teresa z Avila*, Poznań 2009.
- Kaczor-Scheitler K., *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie polskich karmelitanek XVII i XVIII wieku*, Łódź 2005.
- Kaczor-Scheitler K., *Perswazja w wybranych medytacjach siedemnastowiecznych z klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu*, Łódź 2016.
- Kaczor-Scheitler K., *Realizacja funkcji perswazyjnej w „Palmie panińskiej” benedyktyna Basilia Gradiego w przekładzie jezuita Szymona Wysockiego*, „Załącznik Kulturoznawczy” 5 (2018), pp. 125–142.
- Kaczor-Scheitler K., *Rękopiśmienne zbiory krakowskiej Biblioteki Karmelitanek Bosych* [in:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, „Nauka — Dydaktyka — Praktyka”, t. 100, pp. 160–166.
- Kakareko A., *La riforma della vita del clero nella diocesi di Vilna dopo il Concilio di Trento (1564–1796)*, Roma 1996.
- Karpiński A., *Lubomirski, Karmel i Rybki* [in:] *Muzy i Hestia. Studia dedykowane Profesor Ludwice Ślękowej*, red. M. Cieński, J. Sokolski, Wrocław 1999, pp. 83–96.
- Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi. Ich początek, rozwój i tulactwo w czasie rozruchów wojennych w XVII wieku. Rzecz osnuta na kronikach klasztornych*, ed. R. Kalinowski OCD, t. 4: *Kraków. II Klasztor S. M. Teresy i S. Jana od Krzyża*, Kraków 1904.
- Kłoczowski J., *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, t. 1, Paryż 1987; t. 2, Paryż 1991.
- Kłoczowski J., *Zakony męskie w Polsce w XVI–XVIII wieku* [in:] *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI–XVIII*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, pp. 483–730.
- Kłoczowski J., Müllerowa L., Skarbek J., *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986.
- Konieczny M., *Norbertanki* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 13, Lublin 2009, columns 1391–1393.
- Księga profesji SS. Karm. Konwentu św. Marcina w Krakowie*, ms Biblioteka Karmelitanek Bosych, nr 258.
- Księgi, w których są krótko opisane żywoty i cnoty zmarłych zakonniczek Bosych Zakonu Najświętszej Panny Maryjej z Góry Karmelu w klasztorze krakowskim św. Marcina od Roku Pańskiego 1627*, ms Biblioteka Karmelitanek Bosych, nr 253.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 5: *Czasy nowożytne. Rozłam w chrześcijańskie zachodnim*, Lublin 2004.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 6: *Czasy nowożytne. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia*, Lublin 2005.
- Lessius L., *Narada, której wiary trzymać się mamy [...]. Przełożona z łacińskiego języka na polski przez Ludwika Kremiera rajce krakowskiego*, Cracoviae 1616.
- Litak S., *Jezuici na tle innych zakonów męskich w Polsce w XVI–XVIII wieku*, [in:] *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji jubileuszu 500-lecia urodzin*

- Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia postania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, Kraków, 15–17 lutego 1991 r., red. L. Grzebień, S. Obirek, Kraków 1993, pp. 185–198.
- Meller K., *Potrydenckie konwersje protestantów na katolicyzm. Świadczenia piśmiennicze* [in:] *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej*, red. J. Dąbkowska-Kujko, t. 6, Warszawa 2016, pp. 300–350.
- Misiurek J., *Śluby Jana Kazimierza* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, columns 257–258.
- Misiurek J., *Zarys historii duchowości chrześcijańskiej*, Lublin 1992.
- Monastycyzm XV–XVIII wieku. Tradycja średniowieczna wobec wyzwań nowożytnego humanizmu*, red. M.T. Gronowski OSB, P. Urbański, t. 4, Warszawa 2016.
- Müller W., *Trudne stulecie (1648–1750)* [in:] *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, pp. 255–293.
- Nasiorowski S., „*List pasterski*” kard. Bernarda Maciejowskiego, Lublin 1992.
- Natoński B., *Początki Towarzystwa Jezusowego w Polsce* [in:] J. Brodrick, *Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego*, tłum. W. Baranowski, M. Bednarz, Kraków 1969, pp. 414–477.
- Nieznanowski S., *Siedemnastowieczne kołеды karmelitańskie. Rekonesans* [in:] *Od średniowiecza ku współczesności. Prace ofiarowane Jerzemu Starnawskiemu w pięćdziesięciolecie doktoratu*, red. J. Okoń, Łódź 2000, pp. 301–305.
- Nowicka-Jeżowa A., *Barok polski. Między Europą i sarmacją*, cz. 1: *Profile i zarysy całości*, Warszawa 2009–2011.
- Nowicka-Jeżowa A., *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego na mapie potrydenckiej Europy — spojrzenie wstępne* [in:] *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, t. 7, Warszawa 2016, pp. 7–18.
- Nowicka-Struska A., *Duchowość i piśmiennictwo karmelitańskie w Polsce XVII i XVIII wieku* [in:] *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, t. 7, Warszawa 2016, pp. 344–393.
- Obirek S., *Etos humanistyczny polskich jezuitów* [in:] *Etos humanistyczny*, red. P. Urbański, Warszawa 2010, pp. 147–166.
- Obirek S., *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1664–1668. Działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna*, Kraków 1996.
- Okoń J., *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość)*, Warszawa 2006.
- Olszewski D., *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*, Kraków 1996.
- Panfil T., *Jan II Kazimierz* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, column 871.
- Partyka J., „*Żona wyćwiczona*”. *Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*, Warszawa 2004.
- Piechnik L. SJ, *Akademia Universitas Societatis Jesu najstarsza uczelnia wileńska* [in:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia*

- i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik SJ, K. Puchowski, Kraków 1996, pp. 221–234.
- Piechnik L. SJ, *Działalność jezuitów polskich na polu szkolnictwa (1565–1773)* [in:] *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia postania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, Kraków, 15–17 lutego 1991 r., red. L. Grzebień, S. Obirek, Kraków 1993, pp. 243–259.
- Pierrard P., *Historia kościoła katolickiego*, przedmowa M.D. Chenu, tłum. T. Szafrąński, Warszawa 1984.
- Piśmiennictwo zakonne w dobie staropolskiej*, red. M. Kuran, K. Kaczor-Scheitler, M. Kuran, przy współpracy D. Szymczaka, Łódź 2013, “Analecta Literackie i Językowe”, t. 3.
- Poplatek J., *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957.
- Popławska H., *Autobiografia mistyczna* [in:] *Religijność literatury polskiego baroku*, red. C. Hernas, M. Hanusiewicz, Lublin 1995, “Religijne Tradycje Literatury Polskiej”, t. 5, pp. 101–123.
- Popławska H., *Kultura literacka karmelitanek bosych w Polsce*, Gdańsk 2006.
- Popławska H., „Zabawa wesolo-nabożna przyszłych obywatelów nieba”. *Nad siedemnastowiecznymi sylwami karmelitanek bosych* [in:] *Literatura polskiego baroku w kręgu idei*, red. A. Nowicka-Jeżowa, M. Hanusiewicz, A. Karpiński, Lublin 1995, pp. 133–159.
- Popławska H., *Żywoty i autobiografie w rękopiśmiennych zbiorach Biblioteki Karmelitanek Bosych na Wesolej w Krakowie* [in:] *Staropolska kultura rękopisu*, red. H. Dziechcińska, Warszawa 1990, pp. 191–209.
- Poprawa-Kaczyńska A., *Ignacjański „modus meditandi” w kulturze religijnej późnego baroku* [in:] *Religijność literatury polskiego baroku*, red. C. Hernas, M. Hanusiewicz, Lublin 1995, “Religijne Tradycje Literatury Polskiej”, t. 5, pp. 259–270.
- Religia. Encyklopedia*, red. T. Gadacz, B. Milerski, t. 7, Warszawa 2003.
- Rusiecki M., *Katechizm* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, column 1041.
- Rusiecki M., *Katechizm rzymski* [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, column 1053.
- Tazbir J., *Historia Kościoła katolickiego w Polsce (1460–1795)*, Warszawa 1966.
- Tazbir J., *Szlachta i teologowie. Studia z dziejów polskiej kontrreformacji*, Warszawa 1987.
- Tazbir J., *Święci, grzesznicy i kacerze. Z dziejów polskiej kontrreformacji*, Warszawa 1959.
- Tommaso della Croce (OCD), *Święta Teresa i prądy duchowe jej czasów*, tłum. A. Bodzenta OCD [in:] *Mater spiritualium. Studia nad doktryną św. Teresy od Jezusa*, red. O. Filek OCD, Kraków 1974, pp. 11–62.

- Wanat B.J. OCD, *Bibliografia św. Teresy od Jezusa w Polsce* [in:] *Otrzymałam ducha mądrości. Księga pamiątkowa z okazji ogłoszenia św. Teresy od Jezusa Doktorem Kościoła Powszechnego*, red. O. Filek OCD, Kraków 1972, pp. 379–396.
- Wanat B.J. OCD, *Katalog Archiwum Krakowskiej Prowincji Karmelitów Bosych pw. Ducha Świętego w Czernej*, t. 1: *Dokumenty i zespoły archiwalne*, Kraków 1998; t. 2: *Zbiory i spuścizny zakonników oraz kartografia*, Kraków 1999.
- Wanat B.J. OCD, *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*, Kraków 1979.
- Wisłocki W., *Katalog Rękopisów Biblijoteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1–2, Kraków 1877–1881.
- Woliński J., *Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego*, Warszawa 1960.
- Wróbel E.E. CSFN, *Życie religijne i zakonne w Polsce na przełomie XVI i XVII wieku* [in:] *Cztery wieki Karmelitów Bosych w Polsce 1605–2005. Materiały z ogólnopolskiego sympozjum historyczno-teologicznego*, Aula Collegium Novum, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 21–22 listopada 2005, red. A. Ruszała OCD, Kraków 2005, pp. 15–38.
- Zielińska K., *Program integracji społecznej w świetle uchwał Kościoła potrydenckiego*, “Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 28 (1983), pp. 93–110.
- Zmuda E., *Rękopisy z archiwum karmelitanek bosych w Krakowie na Wesolej jako źródło badań językoznawczych*, “Małopolska. Regiony, Regionalizmy, Małe ojczyzny” 18 (2016), pp. 33–43.
- Żywoty pierwszych karmelitanek polskich*, red. K. Górski, “Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 6 (1963), pp. 361–395.